

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ХРОНОЛОГІЧНО ЗНАЧУЩІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ У ТВОРАХ П.КУЛІША

Анотація. У статті проаналізовано функціонально-стилістичні різновиди антропонімної лексики, а також визначено структуру й наповнення літературно-художнього антропонімікону П.Куліша, зокрема використання письменником власних назв історичних осіб.

Ключові слова: літературно-художня антропонімія, ідентифікація, хронологічно значущі літературно-художні антропоніми.

Summary. This article is devoted to the analysis of functional and stylistic varieties of the belle-lettre personage names in the works of P.Kulish, specific features of their structure and resources, especially using historical personage proper names.

Key words: belle-lettre personage proper name system, identification, chronologically significant anthroponyms.

Історико-культурологічні хронологічно значущі літературно-художні антропоніми (ЛХА) у творах П.Куліша складають порівняно невелику групу власних назв персонажів. Власні назви цього типу засвідчують самодостатність української культури, її інтеграцію у контекст світової та інкультурацію найбільших здобутків світової культури культурою рідного народу П.Куліша.

Основним завданням нашого дослідження є здійснити аналіз виразових можливостей власних назв відомих історичних осіб та легендарних героїв у поетичних та прозових творах П.Куліша.

Знакові власні назви (як антропоніми, так і топоніми) пов'язані з історією українських земель, з історією української культури, вже були предметом розгляду в ономастичних дослідженнях І.Генус-Тарновецької [2], Л.О.Белея [1], Ю.О.Карпенка [4], Т.І.Крупеньової [6], Л.Т. Масенко [12], М.Р. Мельник [4] та ін. Літературно-художні антропоніми культурологічного плану на матеріалі художніх творів П.Куліша досліджуються вперше.

Історико-культурологічні хронологічно значущі ЛХА у текстах П.Куліша стають чи не основним мовним засобом, з допомогою якого письменник творить концепцію самобутньої та самодостатньої української культури. Знаковим хронологічно значущим ЛХА, що символізує початки української духовної культури, є ЛХА *Боян*. ЛХА *Боян* у творах П.Куліша став мовним уособленням поезії Київської Русі. Цей ЛХА і його варіанти П.Куліш запозичив, очевидно, із „Слова о полку Ігоревім...” і використав у власних творах як зразковий ідеал поетичного таланту, як символічний еталон досконалої поетичної майстерності для прийдешніх поколінь: *Бояне, невмируща тене! Позич і нам твоїх живих, Нехай почує древнє плем'є Знов поклик до боїв нових, Та не мечі вже харалужні, Прославить сили Духа дружні І занедбає давнину, Сліпий кривавий суд – войну* („Побоянщина”).

Влучну характеристику Кулішевим стилістичним запозиченням із „Слова о полку Ігоревім...”, яка буде справедливою і для ЛХА *Боян*, подає С.Пінчук: „...фрагменти із „Слова” посідають ва-

гоме місце в арсеналі його художніх засобів, допомагаючи авторові у вираженні його ідейних концепцій” [14, 172]. П.Куліш пов'язує ЛХА *Боян* не лише з майстерністю у поетичному віршуванні, а й з національними багатствами рідної культури, рідної мови. Мотив національного відродження звучить у багатьох поезіях письменника, в яких ЛХА *Боян* репрезентує мовну і культурну спадщину Київської Русі: *Народе без пуття... Єдиний в тебе скарб - прапращурицьке слово... Закляв його Боян від кражі чужоюдства. Одно воно твого життя міцна основа, Певніша над усі потуги і багатства* („До рідного народу...”); *Засіли письмаки собором у сто душ... Задумали тягти в один, мовляли, гуж І воскресити дні величностародавні, Як соловей співав тих славних днів, Боян, І нас не окривав польщизни ще туман. Да ні! Бояна зась унітам воскресити, Що вже польщизна їх роз'їла до кісток...*(Гайдамакам-академікам”).

Свідченням того, що ЛХА *Боян* слугує символічним мірилом поетичної творчості, є численні порівняння, метонімії, що ґрунтуються на ЛХА *Боян*: „Пушкін мов соловей *Боян* співав” („Куліш у пеклі...”), *Боянова* тропа, Русь *Боянових* віків, золоті *Боянські* струни-дзвони („Грицько Сковорода”), древні *Бояни* („Забули ми”). Пор. ще: *Козацтво клина знов загнало Між панувату й просту Русь. Бояна в нас мов не було Він в лірника повернувся* („Грицько Сковорода”); *Клену той вік лихий, годину ту гідку І всіх, хто потурав, почавши 'д Наливая, Товаришу татар, сінаці-козаку, Загони розпускать од Волги до Дуная! І друки, й письменна повсюдно він палив, Бояна, солов'я старовини, згубив* („Вельможній покозачині”).

Якщо хронологічно значущий ЛХА *Боян* окреслює початки історії української духовної культури, то ЛХА *Тарас*, *Кобзар*, *Батько*, якими П.Куліш називає Тараса Шевченка, позначають своєрідний апогей розвитку української культури. Хоча Т.Шевченко, як відомо, був сучасником і близьким приятелем П.Куліша, проте ЛХА *Тарас*, *Кобзар*, *Батько* у текстах П.Куліша репрезентують недавно, але вже історію української культури, тому їх можна вважати хронологічно значу-

щими. За частотою вживання ЛХА *Тарас, Кобзар, Батько*, якими П.Куліш називає Т.Шевченка, переважають часто вживаний ЛХА *Боян*. Однак, на відміну від ЛХА *Боян*, найменування Т.Шевченка характеризується меншою асоціативністю. Варіанти найменувань Т.Шевченка у поезіях формують поетичні звертання. Можливо, це спричинено тим, що П.Куліш і Т.Шевченко належали до одного покоління письменників: у віршах П.Куліша, присвячених Т.Шевченкові, часто присутній мотив розмови (інколи полеміки) або туги за другом і побратимом, що відійшов на той світ. Найменування ліричного героя виконує в цьому випадку комунікативну та експресивно-комунікативну (з апелятивом *брате, батьку*) функцію: „*Тарасе, спгадай, як ти за нами Хотів летіть у вирій по морозу...*” („До Шевченка”); „*Тарасе! О, коли б за нами Ти справді в вирій полетів...*” („Грицько Сковорода”); „*Блажен еси, Тарасе, що не дбаєш Про нас із нашим темрявим письменством. Ти розумом на небесах витаєш, Питаєш Духа божим совершенством*” („До Тараса...”); „*Тарасе-брате! Де твоя тридцятиструнна? Нехай би земляка достойно привітала...*” („Перед Гоголевым честенем”); „*Підтягну я струни На голос високий, - Не сумуй, Тарасе-батьку у могилі глибокій!*” („До братів на Вкраїну”) тощо.

Лише у двох випадках, щоб наголосити на величч Т.Шевченка, П.Куліш, очевидно, першим в українській літературі називає його символічним ЛХА *Кобзар*, який увиразнює поетичний талант денотата як безцінний здобуток української національної культури: *Бурлива в Кобзаря була вода живуца, Які були в піснях і древні буй-тури; Но він, мов соловей, вітав нас на зорі* („Слово до німців”).

Знаковим у літературних текстах П.Куліша є історико-культурний хронологічно значущий ЛХА *Грицько Сковорода* та його однокомпонентний варіант *Грицько*, якими автор називає видатного українського письменника і філософа Григорія Сковороду. Однак ЛХА *Грицько Сковорода* у однойменній поемі не лише ідентифікує відомого українського письменника, а й уособлює, символізує стару, дошевченківську епоху української культури: *О чим би, Грицьку, ти зробивсь, Коли б Тарасом народивсь* („Грицько Сковорода”).

Якщо історико-культурні хронологічно значущі ЛХА на зразок *Боян, Тарас, Грицько* репрезентують історію української літератури, то в літературно-художньому антропоніміконі П.Куліша нами зафіксовано низку ЛХА, які представляють інші ділянки української духовної культури – історію церкви, освіту тощо та виступають своєрідними символами філософсько-моральних і культурних цінностей.

Письменник завжди стояв на позиції, що не війни та революції, а наука і знання приведуть народ до добробуту. Тому питання розвитку освіти, міжконфесійної боротьби в Україні, особливості поширення різних віросповідань, зокрема като-

лицизму завжди були чи не найголовнішим об’єктом уваги П.Куліша. Свою культурологічну візію України письменник втілює у своїх художніх творах і за допомогою хронологічно значущих найменувань. Так, символом безкорисливої роботи з поширення освіти серед бідняків стали варіанти ЛХА *Гальшка, Ганна Гулевичівна*. У історичній трилогії про Байду, Сагайдачного і Наливайка це трагічний образ, її сватання детально описане П.Кулішем у книзі „История воссоединения Руси” [5, 431] і досить точно відтворено у драмі „Байда Вишневецький”. У трилогії для ідентифікації цієї постаті автор використовує варіант ЛХА *Гальшка Острозька*.

У романі „Чорна рада” ЛХА *Гальшка* – також символ жінки благодійниці і просвітительки. А взагалі ця постать на кінець XIX ст. була популярною серед письменників, їй присвячено ряд історичних художніх творів О.Огоновського, І.Гулашевича, І.Шараневич [5, 431].

Уособленням українського просвітництва у драматичній трилогії стали найменування письменників-полемістів, що супроводжуються у тексті характеристичними прикладками та художніми означеннями: *чоботаренко Кунцевич* – Йосафат Кунцевич, єпископ греко-католицької церкви; *наш Смотрицький, родовитий шляхтич* – Мелетій Смотрицький, український шляхтич, згодом єпископ греко-католицької церкви та автор уславленої граматики („Петро Сагайдачний”); *втікач-казалник Зизаній* – С. І. Зизаній-Густановський; *наш Іоан із Вишні, Вишенський піп з Афону* – Іван Вишенський, письменник-полеміст („Цар Наливай”).

Названі письменники були одночасно й священиками, тому ЛХА, якими вони йменуються у літературних текстах П.Куліша, репрезентують греко-католицьку (*Кунцевич, Смотрицький*) і православну (*Зизаній, Іоан із Вишні*) церкви.

Основний конфлікт трилогії є наслідком розбрату між представниками різних конфесій. П.Куліш використовує знакові власні назви церковних діячів як уособлення різних конфесій християнства, засновниками або найактивнішими учасниками яких були персонажі-денотати. Ось як, наприклад, передає П.Куліш у драмі „Цар Наливай” душевне сум’яття головного героя – князя Острозького, породжене появою греко-католицької церкви:

Князь Василь: ... Я видумав унію, римську віру; Я дав наказ *Потію-лицеміру*, Я послав *Терлецького Кирила* У Рим до папи під широкі крила; Я по тай миру з папою єднаюсь Благочестивим тільки прикидаюсь.

ЛХА священиків, активних захисників православ’я, – *Піп Дем’ян* (брат Наливайка) та *Тур-архімандрит* (архімандрит Києво-Печерської лаври) – у текстах П.Куліша стають емоційно маркованими онімами: ... і *Тур-архімандрит* ходив войною з козацтвом грошовитим в Литву шукати Печерського надбання, і святою Підмогою Пречи-

ста Божа Мати Дала йому добро своє в ляхів одняти („Маруся Богуславка“); ...Сі Наливайки Князьким народом поза князем правлять Один кушнір-цехмістр, в Застав'ї Орудус міщанами й купцями; А другий, *пін Дем'ян*, по-грецьки вчений, Під сього хилється попи з ченцями І братство - Львівське, Віленське, Мстиславське... („Цар Наливай“).

Окрім православних та греко-католиків, у трилогії представлено також знакові найменування представників католицизму, протестантських течій і навіть мусульманства, вплив яких на релігійне життя в Україні XVI-XVII ст. був помітним: Так як нема Рятунку від напасті в *Магомета*, В *Лойоли* й *Лютера* – від бід нема... Твій розум ось твій бог! („Петро Сагайдачний“); І розступилася земля широко Під тими необачними панами, Що занедбавши рущину високо У дигнітарства лізуть за ляхами. Хоч би й хотів хто курієм зробитись, Дак диво-дивне двічі не буває... Нехай їх із безодні папа римський Або *Кальвін* чи *Лютер* визволяє! („Цар Наливай“).

Культурний простір літературних текстів П.Куліша, окреслений за допомогою ЛХА, не обмежується українською літературою та українською церквою. У літературній спадщині П.Куліша помітним є прагнення автора познайомити українського читача, зробити доступними досягнення світової культури, ввести їх в контекст рідної культури. Тому П.Куліш нерідко використовує знакові прізвиська відомих західноєвропейських письменників, які стали символами неперевершеної поетичної майстерності: *Гомере наш!* („Побоян.“), *Гомер* („Уляна-кльошниця“), *Овідій* („До Шевченка...“), *Вергілій* („Куліш у пеклі...“), *Байрон* („Слово о німців“), *Данте* („До Данта...“), *Шекспіре* („До Шексп.“), *Гете* („Гайдамакам-академікам“) тощо.

У окремих текстах П.Куліша історико-культурологічні хронологічно значущі ЛХА здатні навіть уособлювати ті національні культури, які представляють їх денотати-персонажі. Так, наприклад, ЛХА-прізвиська *Байрон* і *Пушкін* у поезії „Присвята землякам-козакоманам“ стали символами російської та англійської національних літера-

тур: *Пройдисвіти-купці*, *сіпаки-англичане*, *Загнали Байрона* великого шукать *Гіркої смерті* там, де злочот мусульмане І досі не дають з руїни греку встать. Аакувата Русь, французені зиряне, Навчились порохом, не з лука, вже стрілять, Загнали *Пушкіна* під пістолетне дуло, – І в Азію воно письменних відопхнуло.

Пор.ще: Нехай *Гомер*, *Шекспір* і всі співці великі Співають про царів, героїв, героїнь, Живописують нам високі, чесні лики, ...А я про ключницю співатиму про *Вляну* („Уляна-кльошниця“).

Окремо слід розглянути особливості вживання історико-культурологічних хронологічно значущих ЛХА в поезії „Слово до німців“. Тут П.Куліш використовує власні особові назви уславлених діячів культури як символи певних епох, літературних напрямків: *Могила* придушив у Києві нам *Духа*; *Схоластика* його засіла й у Москві. Що в мові попсував невдаха *Тредьяковський*, *Воздвигли Ломонос*, *Державін* і *Жуковський*, А що гряде її великий властелин, Пророкували нам *Крилов* і *Карамзін*. Ми спершу зиркали на *Пушкіна* суворо, Що ніби по ляхах родивсь ізнов нам пан, – А ні! *Котляр*, *Гулак*, ба й *Квітка* помилявся, Що руський наш язик Московщині піддався: У скелі й нам пробив криничину *Пегас*, -Кастальської напивсь *попушкінський Тарас*. *Тарас* нам нагадав ті „Віщії персти“, Що на „живі складав“, *Бояне* батьку ти!

Зазначимо, що використання у ролі ЛХА розмовних варіантів прізвиськ прославлених вчених та письменників (*Ломонос*, *Котляр*, *Гулак*, *Квітка*) додає виразності та переконливості культурологічному тлу поезії.

Проаналізовані твори і наведені уривки художніх текстів засвідчують, що виразниками хронологічної значущості П.Куліш обрав саме знакові власні назви у сукупності їх історично достовірних варіантів. П.Куліш на прикладі власного літературно-художнього антропонімікону переконливо довів, що історично правдива репрезентація в літературному тексті певного історичного періоду забезпечується майстерним використанням хронологічно значущих ЛХА.

Література

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст./ Любомир Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Генус-Тарновецька І. Назовництво в поетичному творі. / Генус-Тарновецька Іраїда. – Мюнхен — Вінніпег, 1966 – 148 с.
3. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові назви у побуті українців XIV-XVIII ст.. / М.О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.
4. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: монографія./ Ю.О. Карпенко, М.Р.Мельник. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
5. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.
6. Крупеньова Т.І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: автореф. дис. канд.філ. наук / Т.І. Крупеньова. – Одеса, 2001. – 20 с.
7. Куліш П. Грицько Сковорода / П.Куліш. // П.Куліш. Твори : в 6-ти томах. – Львів: 1909-1910. – Т.ІІ. – с. 285-386.
8. Куліш П. Твори: в 2 т. / Пантелеймон Куліш. – К.: Дніпро, 1989. – Т.1. – 380 с.

9. Куліш П. Твори: в 2 т./ Пантелеймон Куліш . – К.: Дніпро, 1989. – Т.2. – 389 с.
10. Куліш П. Твори: в 2 т. / Пантелеймон Куліш ; упоряд. Є.К. Нахліка. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.1. – 760 с.
11. Куліш П. Твори: в 2 т. / Пантелеймон Куліш; упоряд. і прим. В.М. Івашкова. .– К.: Наукова думка, 1998. – Т.2. – 750 с.
12. Масенко Л.Т. Власні назви у творах Г.Ф. Квітки-Основ'яненка /Л. Масенко // Мовознавство. – 1986. - № 6. – С. 43-48.
13. Мацько Л. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови / Л. Мацько // Дивослово. – 2000. – №8. – с. 21-25.
14. Пінчук С. В клечанні “Слова...” / С.Пінчук //Вітчизна. – 1990. - № 4. – с.168-172.